

OSMANLI DEVLETİ'NDEN ABD'YE ERMENİ GÖÇÜ (1860-1914) VE ERMENİ SORUNU ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Nurdan ŞAFAK

Giriş

Osmanlı millet sisteminin temel unsurlarından olan hatta biraz da ayrıcalıklı görülerek millet-i sadıka olarak nitelenen Ermeniler, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti için problemlili bir millet haline getirilmiştir. Fransız İhtilâli ile dünyayı saran milliyetçilik ve bağımsızlık rüzgârlarının Balkanlar'da ulus devletleri ortaya çıkarması Ermenilerin de bağımsızlık arzularını, büyük güçlerin misyonerlik ve değişik çabalarıyla alevlendirmiştir.

Ermeni meselesi adı verilen uluslararası sorunun doğumu ise 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı sonucunda imzalanan Berlin Antlaşması'na rastlamaktadır. Rusların bugünkü Doğu Anadolu'yu işgal ederek bölgedeki Ermenileri kışkırtması ve onları işyana teşvik etmesi Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne tevarüs eden Ermeni sorununun kaynağını oluşturmaktadır. Bu mesele Asya ve Osmanlı topraklarında çıkar hesapları yapan İngiltere ve Rusya'yı karşı karşıya getirmiştir. Rusya'nın tarihten beri süre gelen Osmanlı Devleti içerisindeki Hıristiyan unsurları Ortodoks kilisesine bağlama çabaları farklı mezhepten olan Ermenileri Ruslardan uzaklaştırmıştır. Buna karşı İngiltere bölgede kendi dengesini kurmak istemiş ve misyonerlik çalışmalarıyla Protestanlaştırma politikasına başlayarak ilk kez 1842'de Kudüs'te Protestan kilisesi açmıştır. Bu gelişmeyi İngiliz misyonerlerinin teşvikiyle Ermenilerin Protestanlaştırılması izlemiştir.

1878'lere kadar Osmanlı Devleti'nin parçalanmaması üzerine siyaset izleyen İngiltere, bu politikadan vazgeçerek tabiri caizse pastadan pay kapma yarışına girmiştir. İngiltere ve Rusya'nın Asya ve günümüzde Ortadoğu olarak adlandırılan topraklardaki nüfuz mücadelesi, Ermeni milletini kendi çıkarları doğrultusunda kullanmalarına yol açmıştır. Berlin Antlaşması'nın Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları

bölgede ıslahat yapılmasını öngören 61. maddesi, Ermeni meselesinde ibrenin Osmanlı Devleti aleyhine dönmesine neden olmuştur. Nitekim İngiltere bu maddeye istinaden 1878'de Bâbîâli'ye bir nota göndererek ilgili bölgede ıslahat yapılmasının kabul edildiğini hatırlatarak ıslahat planının uygulamaya konmasını istemiştir.¹ Uluslararası rekabet dış destekli olarak ortaya çıkarılan yapay Ermeni sorununun uluslararası arenada ivme kazanmasına sebep olmuştur.

XIX. yüzyılda dünya tarih sahnesine çıkan Amerika Birleşik Devletleri ise bütün bu çabaların dışında kalmayarak misyonerlik faaliyetleri ile Ermenilerle temasa geçmiştir. Aslında ABD 1823 Monroe Doktrini ile siyaseten Avrupa'nın güç mücadelesine hiçbir şekilde müdahil olmayacağını ilan etmişti. Ancak ABD'nin kendisini dünya siyasetinden tamamen soyutladığı düşünülmemelidir. İzolasyon politikasının bütün dünyaya ilan edildiği yıllar aynı zamanda ABD'nin misyonerlik hareketine başladığı yıllara rastlamaktadır. Bu anlamda Atlas Okyanusu'nun ötesindeki Doğu Akdeniz'e yani Beyrut'a misyoner gönderen bir devletin küresel hedeflerinin olmadığı iddia edilemez. Görüldüğü üzere baş rollerini büyük güçlerin oynadığı Ermeni meselesi Osmanlı Devleti'ni bitirmek ve günümüzde Türkiye Cumhuriyeti'ni uluslararası düzende sıkıştırmak ve hareket alanını daraltmak üzere kullanılagelmiştir. 21. asırda Türk dış politikasını ve dolayısıyla Türk Hükümeti'ni zora sokmak için olağanüstü gayret sarfeden Amerika Birleşik Devletleri'ndeki güçlü Ermeni lobisinin tarihi arka planının ortaya çıkması açısından Anadolu'dan ABD'ye yapılan göçler büyük önem taşımaktadır.

Ermeni milleti XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra, Suriye ve Anadolu'dan ABD'ye göç etmeye başlamışlardır. Tarih boyunca çeşitli insan gruplarının hareketliliğine sahne olan ve göç alan Suriye ve Anadolu bu kez göç vermiştir. Bu makalede daha çok Anadolu'dan göç eden Ermeniler üzerinde durularak göç etme nedenleri ve ABD'deki faaliyetleri analiz edilecektir.

I. Göçün Sebepleri ve Mahiyeti

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ABD'ye, başlangıçta bireysel daha sonra ise kitlesel bir hale dönüşen, Ermeni göçü yaşanmıştır. Öncelikle "niçin ABD" sorusunun cevabını vermek gerekmektedir. Coğrafi mesafe açısından oldukça uzak, deniz aşırı ve XIX. yüzyıl dünya ekonomik-siyasî güç dengeleri açısından çok da belirgin bir yeri olmayan ABD'nin tercihinde en önemli iki faktörden biri 1820'lerden itibaren Osmanlı topraklarına gelmeye başlayan Amerikan Protestan misyonerleri ve diğeri de Amerikan tüccarıdır. Amerikan misyonerlerinin varlığı ve Amerikan okulları ile birlikte Ermenilerin bu kurumlarda eğitim görmeleri, Ermenilerin ve diğer milletlerin ABD'ye sempati duymalarına zemin hazırlamıştır.

Kendilerine hedef kitle olarak Ermenileri seçen Amerikan misyonerleri etkilerini 1830'dan itibaren Amerikan eğitim kurumları ile yerleştirmeye çalışmışlardır. Nitekim Amerikan eğitim kurumlarında öğrenim gören öğrencilerin çoğunluğunu Ermeni çocukları oluşturuyordu. Mesela Maraş Amerikan Okulu'ndaki 61 öğrencinin milletlerine göre sayısal dağılımı şöyledir: 58 Ermeni, 1 Rus, 1 Amerikalı ve 1 Müslüman.² Ermeni milleti de kendilerine eğitimden sağlığa pek çok alanda hizmet veren bu misyonerler vasıtasıyla Amerika Birleşik Devletleri'ni tanımaya başlamıştır.

¹ Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, İstanbul 1986, s. 23.

² Uygur Kocabaşoğlu, *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, İstanbul 1989, s. 171.

Bu okullar kanalıyla Ermeniler ile Amerikalılar arasında gönül bağı kurulmuştur. Gregoryen Ermeniler bu faaliyetlerden sonra Protestan olmaya başlamıştır. Böylelikle mezhep birliği de sağlanmıştır.

ABD'ye ilk Ermeni göçü 1840'lı yıllardadır. Amerikan eğitim kurumlarında öğrenim gören gençlerin bir kısmı burada orta öğrenimlerini tamamladıktan sonra yüksek öğrenim görmek üzere Amerikan misyonerlerinin teşvik ve yardımıyla ABD'ye gitmişlerdir. Geri dönenler aldıkları eğitimin niteliğine göre Protestan kiliselerinde veya diğer Amerikan kurumlarında görev almışlardır. Teknik eğitim alanlar ise İstanbul'da çalışmışlardır.³ Bir kısmı da orada kalarak Ermeni lobisinin elit kısmını oluşturmuştur. Amerikan okullarının bu ülkeye göçü ve sempatiyi arttırdığı düşünüldüğünde eğitim görenlerin göç olgusunu başlatan itici güç olduğu görülmektedir. Bu yıllarda Ermeni göçü bireysel boyutludur. ABD göçmen kayıtlarına göre 1870 yılına kadar ABD'ye Osmanlı Devleti'nden 301 kişi göç etmiştir.⁴ 1868 yılında İstanbul Amerikan konsolosluğu listesinde Amerikan vatandaşlığına geçmiş 22 Ermeni görülmüyordu. Ancak uyruk değiştiren bazı Ermenilerin problem olur endişesiyle isimlerini konsolosluk listesine yazdırmadığı fakat ceplerinde Amerikan pasaportu ile dolaştığı bilinmektedir.⁵

Göç eden ikinci Ermeni sınıfı ise; tüccar ve iş sahipleridir. 1830 Osmanlı-ABD Ticaret Antlaşması ile Amerikalı tüccarın işlerini görmek üzere simsar kullanabilme hakkına sahip olması ve o dönemde simsarlık işini genellikle Ermenilerin yapması Amerikalılar ile Ermeniler arasında yakınlık oluşmasının bir diğer nedenidir.

1861 Amerikan iç savaşı ile birlikte Türk basınında Amerika Birleşik Devletleri ile ilgili daha çok haber çıkmaya başlaması ve ABD'nin bu savaş sonunda güç temerküzünü sağlayarak ekonomik atılımlar gerçekleştirmesi ve yeni iş sahalarının doğması dünya siyaset ve ekonomi arenasında ABD'nin gücünü arttırmıştır. Bu da ABD'nin fırsatlar ve zenginlik ülkesi imajını perçinlemiştir.

Göçün yaşanmasında ekonomik sebeplerin önemli bir faktör olduğu iddia edilmektedir.⁶ Ancak ileride açıklanacağı üzere siyasî ve sosyal nedenler daha etkili olmuştur.⁷ Başlangıçta ABD'yi görmek ve oradaki imkânlardan yararlanmak amacını taşıyan göçün çehresi 1880'den sonra değişikliğe uğrayarak siyasî bir veche kazanmıştır. Üçüncü grup olarak niteleyeceğimiz bu Ermeni göçmen sınıfı ise ABD'ye göç eden Ermenilerin ekseriyetini oluşturan, Anadolu'daki isyanlar sonrası politik nedenlerle ABD'ye gidenlerdir. Bu makalenin de esas konusunu siyasî sebeplerle göç edenler oluşturmaktadır.

Berlin Antlaşması sonucu getirilen ıslahat yapma zorunluluğu ile birlikte dış destekle başlayan Ermeni ayaklanmaları, bu ayaklanmaları bastırmaya çalışan Osmanlı Devleti'nin eyleme katılan Ermenilere uyguladığı siyasî tavır, ABD'yi Ermenilerin bir kaçış mekanı olarak görmelerinin temel sebebidir. Bu da 1880'den sonra göçün yoğunlaşarak devam etmesini açıklamaktadır. 1890-1900 yılları arasında

³ Nedim İpek, "Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni Göçü", *OTAM* (1995), VI, s. 260.

⁴ Ahmet Akgündüz, "Osmanlı İmparatorluğu ve Dış Göçler", *Toplum ve Bilim* (Bahar 1999), 80, s. 153.

⁵ Bilal N. Şimşir, "Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine" *8-12 Ekim 1984 Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri*, Ankara 1985, s. 83.

⁶ Kemal Karpat, "The Ottoman Emigration to America, 1860-1914", *International Journal of Middle East Studies*, 17 (Cambridge 1985), p. 179.

⁷ Bu konuda görüşlerine başvurduğum hocam Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu, XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti için işsizlik gibi bir problemin mevcut olmadığını hatta tam aksine emeğin kıt olduğunu yani işçi azlığı yaşadığını ifade ederek ABD'ye göçte ekonomik sebeplerin temel neden olamayacağını belirtmiştir.

ABD'ye 12.000 Ermeni göç etmiştir.⁸ Giden Ermeniler de genellikle önemli Amerikan misyoner merkezlerinin bulunduğu Harput, Merzifon ve Erzurum gibi yerlerdendi.⁹ Ayrıca Ermeniler ABD'de kimliklerini korumaya özen göstermişlerdir. Bu nedenle, 1900'lü yıllarda her yıl Harput'tan 100 kadar Ermeni genç kıza, evlendirilmek üzere ABD'ye gönderiliyordu.¹⁰

Ermenilerin göçten en önemli beklentileri; ABD'nin siyasî yapısından kaynaklanan özgür ortamda serbest hareket edebileceklerini ummalarıdır. Ermenilerin ülkede, devletin bütünlüğünü bozmaya yönelik kurmuş oldukları bölücü dernek ve cemiyetlere karşı Osmanlı Devleti'nin siyasî yasakları ve Ermenilerin ABD'de daha rahat örgütlenecekleri düşüncesi göçü hızlandırmıştır. Nitekim giden Ermenilerden bir kısmının ABD'de bir iki yıl kalıp Amerikan vatandaşlığına geçtikten sonra hemen geri dönmeleri bu iddiayı doğrulamaktadır.¹¹ Amerikan vatandaşı olanlar 1830 Antlaşması uyarınca Türk mahkemelerinde yargılanamıyordu.¹² Böylelikle Ermeniler bir anlamda dokunulmazlık elde ediyorlardı. Bir belgede de Ermenilerin fesat icra etmek için ABD'ye gittikleri ifade edilmektedir.¹³ Bütün bunların yanı sıra bir kısım Ermenilerin ise çıkardıkları isyanlardaki başarısızlıklarını örtmek için Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'ne göç etme yolunu seçtikleri yönünde iddialar vardır.¹⁴ Bu dönemde bazı köylü ve yoksul Ermeniler de yeni umutlarla ABD'ye göç etmişlerdir. Aslında Ermenilerin bir kısmı göçe karşı çıkmaktaydı. Örneğin ABD'de Ermenice yayınlanan *Hayik* isimli gazete bu göçün Doğu Anadolu bölgesindeki Ermeni nüfusu azaltacağını öne sürerek göçe karşı çıkmıştır.¹⁵

Amerika Birleşik Devletleri'ne göçmen olarak giden Ermenilerin bir kısmı Osmanlı Devleti'nden izin alarak gitmişlerdir ki bunlara "rıza" adı verilmiştir. İkinci grup ve çoğunluğu oluşturan Ermeniler ise yasadışı yollardan gittiklerinden onlara "firar" denmiştir.

⁸ Şimşir, s. 105.

⁹ Ermenilerin nüfuslarının yoğunluk gösterdiği bölgelerle Amerikan misyoner merkezlerinin sayıları paralellik gösteriyordu.

¹⁰ Şimşir, s. 104.

¹¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için şu belgelere bakılabilir: BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), YAHUS (Yıldız Sadâret Hususî Maruzat) 220/9, 4.4.1306/1888; MV (Meclis-i Vükela) 76/123, 8 R 1306/12.12.1888.

¹² Bu durum 1830 Osmanlı Devleti-ABD Ticaret ve Seyr ü Sefayın Antlaşması'nın 4. maddesinden kaynaklanıyordu. Bu madde şöyledir: "Devlet-i aliyye teb'a ve reyâsiyye Amerika Devleti teb'ası bey-ninde nizâ' ve da'vâ vukuunda tercümânî hâzır olmadıği hâlde istimâ ve fasl olunmayup beş yüz gurusdan ziyâdeye reside olan da'vâları Âstâne'ye havâle ile hak ve adl üzere rü'yet oluna ve Amerika teb'ası kendü hâlinde ticâretleriyle meşgûl olup bir güne töhmet ve kabâhatleri mütehakkık olmadıkça bilâ-müceb dahl ve taarruz olunmayup töhmetleri vukuunda dahi hükkâm ve zâbitân taraflarından habs olunmayarak sâir müste'minân haklarında muâmele olunduğu vechle elçi ve konsolosları ma'rifetiyle iktizâ-yı te'dibleri icrâ oluna." (BOA, Dûvel-i Ecnebiye Amerika Nişan Defteri 1/1, s. 8). Anlaşmanın bu maddesinde Osmanlı vatandaşı ile Amerikalı arasında geçen 500 kuruştan fazla olan davaların İstanbul'da görülmesi şartı ve Amerikalıların suç işledikleri takdirde kendi konsolosları tarafından cezalandırılmaları hükmü karışıklığa sebep olmuştur. Amerikan Hükümeti maddeyi Amerikan vatandaşlarının hiçbir şekilde Türk mahkemelerinde yargılanamayacakları şeklinde yorumlamıştır. Bâbâli de taraflardan birinin Türk olması halinde böyle bir uygulamanın mümkün olamayacağını belirtmiştir. Bu nedenle de ABD'ye göç edip Amerikan vatandaşlığına geçen Ermeniler Osmanlı Devleti'ne geri döndükleri zaman Amerikalı hüviyetiyle çeşitli yasa dışı olaylara karıştıklarında yargılanmaları güç olmaktadır.

¹³ "BİRER Amerika pasaportu edinip serbestçe fesad icra etmek için Amerika'ya kaçmalarını temin eden yedi Ermeni'nin yakalandığı ve memleketlerine tebid olunacakları hakkında" bkz. BOA, YMTV (Yıldız Mütenevvi Maruzat) 56/51, 21.4.1309/1891.

¹⁴ İpek, s. 260-261.

¹⁵ BOA, YAHUS 285/3 lef 2, 16.5.1311/1893.

Göçmen Ermenilerden önce erkekler ABD'ye gitmiş daha sonra ailelerini yanlarına almışlardır. 1888 yılına ait bir arşiv belgesine göre Kürkcüyan isimli bir şahıs Yozgat'ta bulunan ailesini ABD'ye aldırma talebinde bulunmuş ve isteği kabul edilmiştir.¹⁶ Giden Ermenilerin profilini ortaya koymak açısından aşağıdaki tablo bir fikir verebilir.

1892'de ABD'ye Göç Eden Ermenilerin Meslek Gruplarına Göre Sayısal Dağılımı

MESLEK	SAYI
Sanatkâr	265
Çeşitli İşlerde Çalışanlar	2281
Bir Meslek Sahibi Olanlar	15
İşsiz	696
TOPLAM	3257

Kaynak: BOA, Y.A.HUS 260/93, 24.10.1309/1892.¹⁷

Ermenilerin yanı sıra Müslüman Türk ve Araplar da ABD'ye gitmişlerdir. Örneğin Harput'ta Ermeni komşularının bu ülkeye göç ettiğini gören Müslüman-Türk ahali de komşularıyla birlikte gitmiştir. Nitekim göç eden Müslümanlar Ermenilerle birlikte orada fabrikalarda çalışmışlardır.¹⁸ Ancak göç edenler içerisinde Müslümanların sayısı azdır. Örneğin 1892 yılı sonunda ABD'ye 30.000.00 Suriyeli, 100.000 Ermeni ve 200 Müslüman göç etmiştir.¹⁹ 1860-1924 arasında ABD'ye göç eden Müslümanların toplam göç içindeki oranı yüzde 15-20'dir. Bunların büyük bir çoğunluğunun da Arap olduğu bilinmektedir.²⁰

Maddî açıdan Müslüman Türk ve Araplardan daha iyi durumda olan Ermenilerin göç etmesinde ekonomik faktörlerin belirleyici olmadığı bir kez daha açığa çıkmaktadır. Zira olay ekonomik nedenlerle açıklanmaya çalışıldığında öncelikle Müslümanların gitmesi gerekmektedir. Ayrıca burada Ermeniler açısından din faktörünün belirleyici bir etkisinin olduğunu zikretmek lazımdır. Nitekim Suriyeli Müslüman bir Arap ABD'ye gitmek için bütün hazırlıklarını yapmış ve gemiye binmiştir. Gemi demir almadan önce kaptana ABD'de cami olup olmadığını sorduğunda hayır cevabını alınca gemiden inerek gitmekten vazgeçmiştir.²¹

ABD'ye giden Ermeniler yoğun olarak Boston, Indiana, New York ve Chicago şehirlerine yerleşmişlerdir.²² İlk giden Ermeni göçmenleri ise Amerikan misyoner merkezi olan Boston çevresinde ve özellikle Worcester'de kalmışlardır. Burada 1891 yılında ilk Ermeni kilisesi açılmıştır.²³ 1888'lerde 150 kadar Ermeni Washington Büyükelçiliği'ne başvurarak, yüzlerce kişinin işsiz olduğunu bu nedenle Ermenilerin Worcester'e daha fazla göç etmelerinin engellenmesini istemiştir.²⁴ ABD'ye yerleşen Ermenilerden bir kısmı halı ve el

¹⁶ BOA, MV 43/14, 27 Ş 1306/28.04.1889.

¹⁷ Yukarıda verilen rakamları aldığımız belgede, bu rakamlara Mısır'dan göç edenler de ilave edilerek toplam göçmen sayısı 3297 olarak verilmiştir. Ancak verdiğimiz rakamlara Mısır'dan göç edenleri dahil etmedik.

¹⁸ BOA, MV 82/86, 10 C 1312/08.12.1894.

¹⁹ İpek, s. 262.

²⁰ Akgündüz, s. 157.

²¹ Akgündüz, s. 159.

²² BOA, YAHUS 313/21, 30.5.1312/1894; YAHUS 325/43, 26.10.1312/1895.

²³ Şimşir, s. 105.

²⁴ Akgündüz, s. 156.

sanatları ürünleri satarak ufak tefek ticaretle uğraşırken çoğunluğu fabrikalarda çalışmıştır. Bir arşiv belgesine göre Ermeniler geçimlerini sağlamak amacıyla çalışkan ve sakin görünerek Sason hadisesine²⁵ kadar sakinliklerini bozmamışlardır.²⁶

II. Osmanlı Devleti'nin Göç Karşısında Tutumu

Yaşanan kitlesel Ermeni göçü karşısında Osmanlı Devleti, öncelikle nüfusunu korumak ve göç edenlerin devlet aleyhine kolayca manipüle edilebilecekleri endişesiyle dışarıya göçü engellemek için bir takım tedbirler almıştır. İlk aşamada göçün nedenlerini araştırarak bunları ortadan kaldırmak istemiştir. Bu nedenle bir komisyon kurulması teklifi mabeyne sunulmuştur.²⁷

Kanunen yasak olan göç ile yurtdışına kaçmak isteyenler ve onlara yardımcı olanlara cezaî yaptırımlar uygulanmıştır.²⁸ ABD'ye giderken bir daha geri dönmeyeceklerini ifade eden Ermenilere ise engel olunmamıştır.²⁹ Göçün engellenmesi ve boyutunun hesaplanması için Amerika Birleşik Devletleri'ne firar eden Ermenilerin sayısı Zaptiye Nezareti tarafından kaydedilmiştir.³⁰ Alınan tedbirlere rağmen pek çok Ermeni firar etmenin yolunu bulmuştur. Engelleri aşmak için onlarca gizli örgüt kurulmuş ve gitmek isteyen Ermeniler, genellikle Ermeni simsarlar tarafından para karşılığı, gemilerle İngiltere ve ABD'ye götürülmüştür.³¹ Ayrıca göç etmek isteyenlere bazı ülkelerden de yardım edilmiştir. Zaptiye Nezareti'nin bir raporuna göre ABD'ye firar etmek için yola çıkan üç yüz kadar Zeytun Ermeni'sini, Mersin ve İskenderun iskelesinden alarak İskenderiye'ye götürmek üzere Mısır'da bulunan bir cemiyetin para yardımında bulunduğu tespit edilmiştir.³²

Bâbü'lî'nin koyduğu engelleri aşmak için bazı Ermeniler İzmir, Trabzon ve diğer liman şehirlerinden gemilerle Napoli, Barcelona, Korfu, Cenova ve Marsilya gibi Avrupa limanları üzerinden ABD'ye gidiyorlardı. Bazıları ise Diyarbakir, Harput gibi şehirlerden Kafkaslara geçerek Batum'daki İran şehbenderliğinden aldıkları pasaportlarla Batum, Hocabey, Anvers veya Hamburg üzerinden ABD'ye ulaşıyorlardı.³³

Osmanlı Devleti'nin aldığı tedbirlerin yanı sıra Amerika Birleşik Devletleri de 1 Temmuz 1907 tarihli göçmenlik yasasını çıkararak göç için bir takım şartlar getirmiştir. Bu yasaya göre; zayıf akıllı veya akli dengesini yitirmiş kimseler ile beyin rahatsızlığı olanlar, bulaşıcı hastalık taşıyanlar ya da hastalık dolayısıyla çalışamayacak durumdakiler, yüz kızartıcı suç işlemiş kimseler, ahlâkî seviyesi düşük kadın ve kızlar ile birden fazla hanımı olanlar ve çok eşliliği savunanların göçmenliğe kabulü mümkün değildir. Bütün bu şartların yanı sıra en az 50 Amerikan dolarına sahip olmak da gereklidir.³⁴ Ancak yeni kanuna rağmen, II. Meşrutiyetin ilanı ile merkezi idarenin zayıflaması ve göç yasağının gevşetil-

²⁵ Siirt'in bir ilçesi olan Sason'da Ermenilerin Türkleri öldürmesiyle 1893'te çatışma çıkmıştır. Bu Ermeni ayaklanması ilçenin adıyla anılarak tarihe Sason olayları olarak geçmiştir. Gültekin Ural, **Tarihin Işığında Ermeni Dosyası**, İstanbul 1998, s. 215.

²⁶ BOA, YAHUS 325/43, 26.10.1312/1895.

²⁷ İpek, s. 263.

²⁸ Amerika Birleşik Devletleri'ne göç etmenin kanunen yasak olduğu ve firar etmek isteyenlere ceza verileceği hakkında bkz. BOA, MV 74/2, 8 Ş 1310 (25.2.1893); YAHUS 306/66, 14.2.1310/1892.

²⁹ BOA, MV 77/108, 11 C 1311/20.12.1893.

³⁰ BOA, Y.MTV 67/31, 19.2.1310/1892.

³¹ İpek, s. 263.

³² BOA, Y.MTV 72/60, 24.5.1310/1892.

³³ İpek, s. 263.

³⁴ Fahri Çoker, "80 Yıl Önce Amerikan Rüyası ABD'ye Göç Etmenin Çilesi", **Tarih ve Toplum** (Nisan 1989), 64, s. 42-43.

mesi üzerine Osmanlı Devleti'nden kitleler halinde Ermeni göçü başlamıştır. Nitekim istatistiklere bakıldığında durum daha da netleşmektedir. 1908 yılında 3.300, 1910'da 5.500, 1913'te ise 9355 Ermeni ABD'ye göç etmiştir. Dolayısıyla I. Dünya Savaşı öncesinde ABD'deki toplam Ermeni nüfusu 50.000'i aşmıştır.³⁵

Amerika Birleşik Devletleri'ne göç eden Ermenilerden bir kısmı geri dönmüş ya da geri gelmek için Osmanlı Devleti'nden talepte bulunmuştur.³⁶ Özellikle Amerikan vatandaşlığına geçenler bir süre kaldıktan sonra geri dönmek istemişlerdir. Daha öncede açıkladığımız üzere Amerikan vatandaşı olanlar Türk mahkemelerinde yargılanamıyordu. Bu da Ermenilere, Ermeni devleti kurmak için bölücü faaliyetlerini rahatlıkla sürdürebilmeleri imkânı vermektedir. Osmanlı Devleti ve ABD arasında uyruk değiştirenlerin statüleri karışıklığa sebep olduğundan 1874'te iki devlet arasında uyruk değiştirenlerin hukukî statülerini belirlemeye yönelik bir tabiiyet antlaşması imzalanmıştı. Antlaşmanın maddeleri şöyledir:

1. Osmanlı vatandaşı olup Amerikan vatandaşlığına geçen, Amerikan vatandaşı; bu durumdaki Amerikalılar da Osmanlı vatandaşı sayılacaktır.

2. Daha önce ABD vatandaşlığına geçmiş ancak bir daha ABD'ye dönmeyeceklerini ifade ederek Osmanlı topraklarında ikamet edenler Amerikan vatandaşlığından çıkmış sayılacaklardır.

3. Osmanlı vatandaşlığından çıkanlar yabancı statüsünde görüleceklerinden gerekli şartları taşımadan Osmanlı vatandaşlığına geçemezler (bu antlaşma 10 yıl süreyle geçerlidir).³⁷

İmzalanan sözleşmeye rağmen problemler kökünden çözülememiş ve tabiiyetle ilgili sorunlar devam edegelmiştir. Bu nedenle de Bâbü'lî geri dönmek isteyen Ermenilerin yıkıcı-bölücü faaliyetler içine girecekleri endişesiyle tekrar vatandaşlığa kabul edilmemeleri konusunda başka tedbirler de almıştır.³⁸ Buna göre; Amerikan vatandaşlığına geçenler Osmanlı sınırları içine girdiklerinde yine Osmanlı tabiiyetinde sayılacaklardı.³⁹ Ayrıca izinsiz olarak ABD'ye gitmiş ancak Amerikan pasaportu taşımayanlar ise geri döndüklerinde tutuklanabileceklerdi.⁴⁰

Vatandaşlık sorununda göçmen Ermeniler durumlarına göre değerlendirilmiştir. İzinsiz olarak ABD'ye gitmiş ve Türk uyruğundan çıkarılmış vatandaşların geri dönmeleri iki şarta bağlanmıştır. Buna göre; öncelikle Amerikan tabiiyetinden çıkarak bunu resmi belgeyle göstermek ve Türk vatandaşı olarak kabul edilirler ise hiçbir zaman yabancı tebaadan olduklarını iddia etmemek. Eğer aksi halde hareket ederlerse vatandaşlıktan çıkarılarak mallarına el konacaktır.⁴¹ Nitekim Osmanlı tabiiyetine tekrar kabul edilen Ermenilerin daha önce bu topraklarda sahip oldukları mallarla ilgili sorunlar çıkmıştır. Ancak bu konuda Osmanlı kayıtları (Defter-i hâkâni) esas alınmıştır. Kayıtlar yeterli açıklığa sahip olmadığı takdirde kişinin mahkemeye baş vurma hakkı da saklı tutulmuştur.⁴²

³⁵ Şimşir, s. 105.

³⁶ Y.EE. S. Kamil Paşa evrakına Ek 86-15/1412, 28.11.1312/1895.

³⁷ BOA, İrade-Hâriciye 15815, 1291/1874.

³⁸ BOA, Y. A. RES 132/63, 11.7.1323/1905; Y.A.HUS 306/66, 14.2.1312/1894.

³⁹ BOA, Y.A.HUS 314/43, 4.6.1312/1894: Ermeni fesatçılığının tesirsiz bırakılması için Amerika Birleşik Devletleri'nde uyruk değiştiren Ermenilerin Osmanlı Devleti'ne döndüklerinde kendilerine Osmanlı nazarıyla bakılması hükmünün temini zımında.

⁴⁰ BOA, Y.A.HUS 289/9, 17.7.1311/1894.

⁴¹ İpek, s. 267.

⁴² İpek, s. 267-268.

III. Ermenilerin ABD'deki Faaliyetleri ve Bâbüâli'nin Çabaları

Ermeniler ABD'de öncelikle bir Ermeni lobisi oluşturarak Osmanlı Devleti aleyhine örgütlenme içine girmişlerdir. 21. yüzyılda ABD'deki güçlü Ermeni lobisinin temelleri 19. asırda atılmıştır. Amerikalıların da yardım ve teşviki ile dernek, şirket gibi sivil toplum örgütleri kurmuşlardır. Bâbüâli, her türlü tedbire rağmen engellenemeyen göçün peşini bırakmayarak göçmen Ermenilerin ABD'deki faaliyetlerini çok yakından izlemiştir. Kurulan örgütler buldukları şehir, cadde ve kapı numarasına kadar belirlenerek dernekte çalışan katibin adı dahil bir çok bilgi tespit edilmiştir.⁴³ Hatta New York'ta Ermeniler tarafından kurulan iki cemiyetin faaliyetlerini izlemek üzere günlüğü sekiz dolara ABD'de bir haftıye tutulmuştur.⁴⁴

Meşhur *Hınçak* örgütü ABD'de de örgütlenmiştir. 1890 yılında *Hınçak* komitesinin kurucularından Nisan Garabedian ABD'ye gönderilerek örgütün gizli hücrelerini kurması sağlanmıştır. *Hınçaklar*'ın ardından *Taşnak* örgütleri de çalışmalara başlamıştır.⁴⁵ Bir arşiv belgesinde Ermenilerin buldukları her şehirde bir çok cemiyet kurduğu belirtilmektedir. *Kurumyan* ve *Hasagiryen* gibi.⁴⁶ Yine Philadelphia'da başka bir örgüt kurulmuştur. Bu kurulan örgüt, Osmanlı Devleti içerisindeki soydaşlarını kıskırtmak ve Amerikan Hükümeti nezdinde nüfuz elde etmek amacıyla bir toplantı düzenlemiştir. Toplantıda Ermeniler, Berlin Antlaşması'nın kendileriyle ilgili maddesinin hayata geçirilmesini istemişlerdir.⁴⁷ Bir başka Ermeni cemiyeti de *Hınçakset*'tir. Cemiyetin yöneticisi Şebinkarahisarlı Seyakyan adlı bir şahıstır. Diğer bir arşiv belgesinde; eğitim seviyesi yüksek Ermenilerin bu tür örgütlerde görev alarak isimlerini gazete sütunlarında görmek sevdiğinde oldukları belirtilmektedir.⁴⁸ Amerikan basınının Ermenilere gösterdiği teveccüh göz önüne alındığında iddianın gerçekliği daha iyi anlaşılmaktadır. 1903'te ABD'de 36 *Taşnak* Ermeni örgütü bulunmaktaydı.⁴⁹

ABD'deki Ermeniler komitelerine para toplamak suretiyle mâli kaynak elde ediyorlardı. Özellikle Anadolu'da Ermeni isyanları sonucu Osmanlı Devleti'nin isyanları bastırmaya çalışması ve Ermenilerin alınan tedbirleri kendilerine haksızlık hatta zulüm yapıyor şeklinde dünya ve Amerikan kamu oyuna yansıtması sonucu Amerikan halkı harekete geçti. Amerikan misyonerlerinin de katkısıyla örneğin 1895 yılında Anadolu'da sözde baskı altında olan Ermeniler için yardım kampanyası başlatılarak pek çok kilisede Türklere lanet duaları yapıldı.⁵⁰ Mesela New York'ta *Vatanperver* adlı bir Ermeni örgütü her Ermeni'nin 25-50 dolar göndermesi için tehdit mektupları yazmıştır. Ayrıca Anadolu'da zulüm gördüklerini iddia ettikleri Ermenileri savunmak üzere Amerikan Hükümeti'nden İstanbul'daki konsolosluğuna talimat göndermesi ricasında bulunacak kadar ileriye gitmişlerdir.⁵¹ Yine Mormon mezhebi taraftarlarının Ermenilere yardım etmek amacıyla Osmanlı Devleti aleyhine çalışmalarda buldukları bilinmektedir. Bazı Protestan rahiplerinin de Washington'da bir Ermeni cemiyeti kurdukları Bâbüâli Washington sefiri tarafından bildirilmektedir.⁵²

⁴³ BOA, Y.A.HUS 325/43, 26.10.1312/1895.

⁴⁴ BOA, Y.A.HUS 313/121, 30.5.1312/1894.

⁴⁵ Şimşir, s. 105.

⁴⁶ BOA, Y.A.HUS 313/121, 30.5.1312/1894.

⁴⁷ BOA, Y.A.HUS 287/5, 14.6.1311/1893.

⁴⁸ BOA, Y.A.HUS 325/43 lef 2, 11.11.1308/1891.

⁴⁹ Şimşir, s. 105.

⁵⁰ Şimşir, s. 102.

⁵¹ BOA, Y.A.HUS 238/53.

⁵² BOA, Y.A.HUS 321/68, 9.9.1312/1894; Y.A.HUS 321/10, 1.9.1312/1894.

Ermeniler, Amerika Birleşik Devletleri'nde seslerini duyurmak ve yürüttükleri lobi faaliyetini etkili ve kalıcı kılmak düşüncesiyle basına özel önem vermiş ve yayın faaliyetlerinde bulunmuşlardır.⁵³ Mesela New York'ta bir Ermeni gazetesi çıkarmışlardır.⁵⁴ Bunun yanında Amerikan basınına da yönlendirmeye çalışarak kendi görüşlerini savunacak bir Amerikan gazetesine 10 bin Ermeni'nin abone olacağını bildirmişlerdir.⁵⁵ Ermenilerin lobi faaliyetleri sonucu Amerikan basını Osmanlı Devleti'nde Ermenilere zulüm yapıldığı yönünde yayın yapmıştır. Örneğin *The Washington Post* ABD'nin Suriye konsolosunun ağzından "Müslümanların mutaassıp olduklarını ve bu yüzden Ermenileri öldürdüklerini" yazmıştır.⁵⁶ Bâbüâli'nin diplomatik çabaları sonucu⁵⁷ Ermeniler lehinde yayın yapan Amerikan basını bu tutumundan vazgeçmek zorunda kalmıştır.⁵⁸ Ayrıca Washington'da Protestan rahipler tarafından kurulan Ermeni cemiyetinin faaliyetleri Anadolu'da asayışı etkilerse bunun sorumluluğunun Amerikan Hükümeti'nde olacağı sefirimiz tarafından Amerikan Dış İşleri'ne iletilmiştir.⁵⁹

IV. Göçün Ermeni Sorunu ve Türk-Amerikan İlişkileri Üzerindeki Etkileri

ABD'ye olan Ermeni göçü, Ermeni meselesinin boyutlarını Avrupa kıtası dışındaki dünyaya da taşımıştır. Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Avrupalı devletler tarafından Osmanlı Devleti'ndeki Ermeni unsurun mevcut sistemden ayrılarak bağımsızlık kazanması için kotarılan ve Bâbüâli'nin başını ağrıtan Ermeni meselesi, ABD'nin de dahil olduğu geniş bir coğrafyaya ulaşmıştır. Böylelikle Ermeni meselesi pek çok devletin bir şekilde müdahil olduğu uluslararası bir sorun haline gelmiştir. Özellikle II. Meşrutiyetten sonra çoluk-çocuk sefil bir halde ABD'ye göç eden bazı fakir Ermenilerin durumunu gören Amerikan halkı ve devleti, Ermenilerin Anadolu'da zulüm gördükleri iddialarına inanmıştır.

Uluslararası güçler tarafından Ermenilerle ilgili olarak başlatılan sistemli kampanyaya, Ermeni lobisinin etkisiyle ABD de katılmıştır. 1895 yılında Amerikan Senatosu, Osmanlı topraklarındaki Ermenilere mezalim yapıldığını iddia ederek Berlin Antlaşması'na imza atan devletlerin ve ABD başkanının Ermenilerle ilgili hükümlerin hayata geçirilmesi yönünde çaba göstermeleri kararını almıştır.⁶⁰ Her ne kadar Amerikan Senatosu'nun yürütmede bir yetkisi olmasa da olay kamu oyu üzerinde etki yapmaya yöneliktir. Yine Ermeni ve Yunan lobilerinin gayretleriyle Osmanlı Devleti aleyhinde çalışmalar yapılmıştır. Örneğin Massachusetts Senatörü Moris Osmanlı Devleti'nin Anadolu'da Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları şehirlerde yapması gereken ıslahat projesinin bir anlamda denetimi ve kontrolü için Hıristiyan devletlerden oluşan bir komisyon kurulması yönünde bir yasa tasarısı sunmuştur.⁶¹

Ermenilerin göçü aynı zamanda Osmanlı-Amerikan ilişkileri üzerinde etkili olmuştur. Misyonerler başta olmak üzere yaşanan onca problemin yanında bu büyük insan hareketliliğinde en önemli mesele Osmanlı-Amerikan ilişkileri üzerindeki etki ve

⁵³ BOA, MV 80/72, 27.Z.1311/1894.

⁵⁴ BOA, Y.A.HUS 267/84 18.5.1310/1892.

⁵⁵ BOA, Y.A.HUS 275/121- 28.11.1310/1893.

⁵⁶ BOA, Y.A.HUS 321/68 6 sayfa; varanın 2. varığı.

⁵⁷ BOA, Y.A.HUS 284/73, 11.5.1311/1893.

⁵⁸ BOA, Y.A.HUS 51/106, 29.11.1313/1896.

⁵⁹ BOA, Y.A.HUS 321/10, 1.9.1212/1895.

⁶⁰ BOA, Y.A.HUS 348/82 lef 2, 11.10.1313/1896.

⁶¹ BOA, Y.A.HUS 347/70, 25.9.1313/1896.

sonuçlarıdır. ABD'deki Ermenilerin Osmanlı Devleti aleyhine yürüttükleri çalışmalar ve özellikle Amerikan basını ile bazı cemiyet veya misyoner örgütlerinin Ermeniler lehindeki çabaları iki ülke arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine neden olmuştur.

En büyük problem Amerikan vatandaşlığına geçtikten sonra Osmanlı Devleti'ne geri dönen Ermenilerin durumundan çıkmıştır.⁶² Bâbiâli bu kişilerin siyasi amaçlarını daha rahat gerçekleştirmek için tabiiyet değiştirdiklerini bilmektedir. Hiçbir devletin, ülkesini bölmek isteyen unsurlara fırsat vermeyeceği açıktır. Osmanlı Devleti de çeşitli etnik ve dinî unsurdan oluşan yapıyı korumak adına, Amerikan uyruğuna geçen Ermenilerin geri dönmeleri halinde Osmanlı vatandaşı sayılarak gerekirse cezalandırılacaklarını açıklamıştır.⁶³ Bu hüküm Amerikan Hükûmeti'nin tepkisini çekmiş⁶⁴ ve iki devlet arasında ihtilafa yol açmıştır.⁶⁵ Bâbiâli aynı zamanda ABD'de Osmanlı Devleti aleyhinde bölücü yayın çalışmalarında bulunan Osmanlıların iade edilmeleri talebinde bulunmuş ancak Amerikan Hükûmeti tarafından kabul edilmemiştir. Yine benzer bir şekilde Washington Osmanlı Elçisi Mavroyani Bey, 1893 yılında ABD Dış İşleri Bakanı Gresham'a bir nota sunarak göçmen Ermenilerin bir çoğunun bölücü eylemlerde bulunma amacı taşıdıklarını dolayısıyla bu durumun Monroe Doktrini'nin tarafsızlık yapısına ters düştüğünü ve ABD'nin önlem alması gerektiğini bildirmiştir. Ancak Dış İşleri Bakanı Gresham her Amerikan vatandaşının özgür olduğunu dolayısıyla herhangi bir tedbir almalarının mümkün olmadığını belirtmiştir.⁶⁶

Halbuki Bâbiâli iki devlet arasındaki ilişkileri dostane olarak tanımlamaktadır. Buna karşın ABD'nin "dostluk" ile bağdaşmayan hareketlere izin vermesi yadırganmıştır. Özellikle en çok Osmanlı Devleti'nde himayeye mazhar olmuş Protestan misyonerlerin aleyhte çalışmaları "insafsızlık" olarak nitelendirilmiştir.⁶⁷

Sonuç olarak iki devlet arasında savaş yapılmamış olması ve ABD'nin doğrudan Osmanlı iç işlerini karışmayan bir politika izlemesi Türk-Amerikan ilişkilerinin seyrini olumlu bir çizgide sürdürürken Ermeni göçü olumsuz izler bırakmıştır. Ermeniler yaptıkları toplantı, gösteri ve basın-yayın gibi lobi çalışmalarıyla Amerika kıtasında olumsuz hatta vahşi ve barbar bir Türk imajı oluşmasına Amerikan misyonerlerinden sonra neden olan ikinci gruptur. Mağdur pozisyonunda görünen Ermenilerin durumları misyonerlerin anlattıkları gerçekle bağdaşmayan hikayelerin yanında daha etkili olmuştur. Aynı zamanda ABD'ye göç ederek daha iyi maddî imkânlara kavuşan Ermeniler Anadolu'da yaşayan soydaşlarına önemli ekonomik katkıda bulunmuşlardır. Bütün bu çabalar Osmanlı Devleti'nin parçalanma sürecini hızlandırarak Anadolu'da yaşayan Ermenilerin isyan benzeri hareketlerde aktif rollerini pekiştirmiştir.

2001 yılında da devam edegelen Ermeni meselesi çeşitli aralıklarla Türkiye Cumhuriyeti'nin önüne konmaktadır. Özellikle dış konjonktürü ve iç siyasi-ekonomik durumu iyi gözeten Ermeni lobisi tarih boyunca Anadolu'da sahip olamadıkları devleti kurma hayaliyle çeşitli oyunlar peşinde koşmaktadır. Ancak Ermenilerin büyük güçlerin yardımıyla II. Abdülhamid döneminden beri uyguladıkları taktikleri sonuçsuz ve akim kalmaya tarih önünde mahkumdur.

⁶² BOA, Y.A.HUS 220/9, 4.4.1306/1888.

⁶³ BOA, Y.A.HUS 314/43, 4.6.1312/1894.

⁶⁴ BOA, Y.A.HUS 289/51, 24.7.1311/1894.

⁶⁵ BOA, Y.A.HUS 289/49, 24.7.1311/1894.

⁶⁶ Şimşir, s. 88.

⁶⁷ BOA, Y.A.HUS 321/68, 9.9.1312/1894.